

Сашо ЦВЕТКОВСКИ

**50 ГОДИНИ НАУЧНОИСТРАЖУВАЧКА ДЕЈНОСТ
НА АКАДЕМИК ЦВЕТАН ГРОЗДАНОВ**

Меѓу истражувачите на нашата средновековна историја, уметност и култура името и делото на акад. Цветан Грозданов се издвојува како исклучителна појава, како според неговиот опус така и по значењето на постигнатите резултати, неговите трајни вредности се прифатени и вреднувани како врвни достигнувања на балканската и на европската византолошка наука и медијева-листика од втората половина на XX век и првите децении на новото столетие.

Богатото и низ векови создавано културно-уметничко наследство во Македонија, Охрид и Охридската архиепископија во истражувањето и научното дело на акад. Грозданов доби достоин толкувач и истражувач кој духовните и културно-уметничките достигнувања и вредности на оваа средина ги афирмира како трајни цивилизациски вредности, инспирирани и проникнати од византиската и источнохристијанската култура, духовност и уметност.

За високиот углед кој го стекна меѓу истражувачите на средновековната уметност говорат бројните признанија и награди на врвни научни и образовни институции од Москва, Киев и Париз, Белград, Подгорица, Софија, Анкара, Солун. Современата македонска историографија во импозантниот научен опус на акад. Грозданов, повеќе од 300 библиографски одредници, научни, стручни текстови, десетина книги и монографии посветени на нашата средновековна култура и уметност, доби достоин репрезент со сите вредности на сериозен и сигурен проучувач, историчар на уметноста и византолог што ги оствари врвните достигнувања во науката, потврдени, прифатени и високо вреднувани.

Цветан Грозданов \$ припаѓа на генерацијата историчари на уметноста кои по Втората светска војна ги продолжија и продлабочија истражувањата на нашите средновековни споменици, започнати уште во средината на XIX век од учените слависти, археолози и историчари. Во оваа прилика само би ги издвоиле напорите и почетните резултати на Виктор Григорович, а по него и светски истакнатите научници на Рускиот императорски археолошки институт, архимандрит Антонин, Павел Милјуков и посебно Никодим П. Кондаков. На сите нив посакувана цел и средиште на нивните научни интереси им беше

Охрид, источник на сесловенската писменост, култура и уметност и неговите вековни традиции, како и традициите на Охридската архиепископија во чии рамки и под чие покровителство се создаваат и шират овие нови цивилизациски вредности.

Токму овие традиции на Охрид, град во кој Цветан Грозданов е роден во 1936 година и каде што ги доживува првите животни искуства, ќе имаат пресудно влијание во изборот и насочувањата во неговото понатамошно школување, студиите по историја на уметноста во Белград.

Тој е еден од ретките во генерацијата на повоените историчари на уметноста којшто првите сознанија и допири со старите средновековни споменици ги доживува непосредно исправен пред лицето на фреската и на иконата. Од само нему знајни внатрешни пориви тој средношколските распусти во Охрид ги минува на високите конзерваторски скели во црквата Св. Софија и во импровизираните шатори на мобилните конзерваторски работилници, кои кон средината на 50-тите години на минатиот век можеа да се видат пред црквите во стариот дел на Охрид.

По матурирањето во Охридската гимназија младиот Цветан Грозданов ги започна студиите на Филозофскиот факултет во Белград, каде што и дипломира со највисок успех во 1961 година. Тоа се години кога Семинарот за историја на уметноста во Белград доживува вистински подем и се издигнува во престижна катедра на Филозофскиот факултет. Тоа е време кога новата генерација на професори предводени од нешто постариот Светозар Радојчиќ, заедно со Катедрата по византологија предводена од Георги Острогорски, се пробива во самиот врв на светската византологија. Во тие полетни години историчарите на уметноста, градејќи особен методолошки пристап во истражувањето на средновековната уметност заснован врз достигнувањата на постарата генерација истражувачи како што се Владимир Р. Петковиќ и Лазар Мирковиќ, приврзаници на иконографскиот пристап во толкувањето на средновековниот живопис, се надградуваат со новиот атрибутивен метод кој како суштина го има уметничкото дело и неговите стилско-ликовни вредности и особености. Овој атрибутивен метод ќе биде разработуван од Светозар Радојчиќ и некои од неговите ученици, а во светот од Виктор Н. Лазарев на универзитетот во Москва и од Андре Грабар на универзитетот во Париз.

Предавањата од историја на уметноста ги надградува во Семинарот за византологија, каде што ги следи предавањата кај тогаш водечкиот светски византолог Георги Острогорски и неговите ученици Ф. Баришиќ, Б. Ферјанчиќ, Ј. Ферлуга. Нивниот критички пристап кон толкувањето на историјата, пишаните извори, епиграфскиот материјал, па дури и ликовните претстави на историските личности, ќе имаат пресудно влијание на младиот Грозданов во

оформување на неговиот научен пристап кон проучувањето на историските композиции во средновековната уметност на Македонија и посебно во Охрид.

Неговата дипломска работа посветена на историските портрети во тремот на црквата Богородица Перивлепта, каде што за првпат се прави точна идентификација на насликаните личности, претставува вистински пробив во познавањето на сложените историски услови во Охрид од средината на XIV век и далеку го надминува нивото на една школски сработена тема. Со овој дипломски труд тој го привлекува вниманието на своите професори, особено професорот Воислав Ј. Ѓуриќ, заедно со тогаш младиот Гојко Суботиќ, со кои наредните години ќе изгради цврсто пријателство и професионален однос.

Во своите студентски денови Грозданов ги објавува и своите први научни текстови, прилози, расправи, но и полемики, каде што до израз доаѓа неговото сериозно образование и подготвеност да се впушти во сложената материја со проблемите на хронологијата и идентификацијата на штотуку откриените споменици.

По завршувањето на студиите Цветан Грозданов наредните две години ги поминува во Белград на понатамошно усовршување во Институтот за историја на уметноста на Филозофскиот факултет и во Византолошкиот институт во САНУ. Потоа се враќа во Охрид и како кустос, а потоа и директор работи во Музејот во Охрид сè до 1967 година, кога заминува на студиски престој и на понатамошно усовршување во Париз кај професорот Андре Грабар, во тоа време најголем познавач на византиската уметност. Тие години во Париз, L'École pratique des hautes études и Collège de France прераснуваат во најпрестижен центар каде што се усовршуваат млади византолози од Европа и светот. Времето го поминува на предавањата семинарот кај Андре Грабар, а од голема корист му е и познанството со Анатоли Фролов. Преку нив и нивниот методолошки пристап во изучувањето на византиската уметност, Грозданов всушност ќе го има и правиот допир со големата Руска византолошка школа на Никодим Павлович Кондаков и нешто помладиот Николај Окуњев. Значајна придобивка од студискиот престој во Париз се посетите и работата во стручните библиотеки и антикварници, каде сè уште можеа да се најдат книги на автори од постарата париска византолошка школа – Шарл Дил, Габриел Мије. Но, исто така, и можноста за збогатување на својата библиотека со најновите и најреферентни светски книги и списанија што тие години во Париз можеле да се најдат без тешкотии.

Во меѓувреме ги објавува првите сериозни научни текстови во списанија кои тогаш почнуваат да се издаваат и кои за краток период стануваат ценети и референтни за струката, а соработката со нив на авторите им носеше престиж и углед. На покана на својот професор В. Ј. Ѓуриќ, Грозданов во „Зборник за ликовне уметности“, бр. 2, Нови Сад, 1966, го објавува проширениот текст на

својата дипломска работа, а во наредните неколку броја објавува значајни прилози за познавањето на средновековниот фрескоживопис од охридските цркви, со посебен акцент на портретите на св. Климент Охридски. Станува соработник и на списанието за средновековна уметност „Зограф“ кое, само по неколку броја, се издигнува во едно од најпрестижните светски списанија. Со овие текстови, научни прилози и студии, тој веќе стекнува углед на сериозен млад истражувач, што посебно ќе биде вреднувано како од неговите професори во Југославија така и меѓу колегите во странство.

Во 1969 година, по лична покана на својот професор Светозар Радојчиќ, тој учествува во зборникот на трудови по повод 60 години од неговото раѓање. Текстот за Акатистот на Богородица од фасадата на црквата Богородица Перивлепта и откривањето на воведната строфа со текстот на Проимионот, досега единствен во византиската монументална уметност, добива силен одглас во науката.

Стегнатиот углед во науката и серијата на забележителни студии и прилози, како и учеството на признати научни собири и конгреси, овозможуваат Цветан Грозданов во 1969/70 година да премине на Филозофскиот факултет во Скопје. Оттогаш во наредните 30 години, акад. Грозданов напредува во професор по предметот *историја на византиската уметност и историја на уметноста на средниот век*, минувајќи ги сите научно-наставни звања до редовен професор. Во овој период тој неколкупати ја извршува функцијата раководител на Семинарот за историја на уметноста со археологија, а во периодот од 1989 до 1991 година и функцијата декан на Филозофскиот факултет во Скопје. Во 1991 година е избран за дописен член, а во 1996 година за редовен член на МАНУ. Во 1991–1992 година е министер за култура во Првата демократски избрана влада на Република Македонија. Од 2004 до 2008 година е претседател на Македонската академија на науките и уметностите.

За својата научноистражувачка дејност и за објавените трудови Цветан Грозданов е добитник на неколку највисоки државни признанија и награди, меѓу кои државната награда „11 Октомври“ за книгата „Охридското ѕидно сликарство од XIV век“, а за книгата „Портрети на светителите од Македонија од IX до крајот на XVIII век“ ја прими највисоката награда на Град Скопје „13 Ноември“. За монографијата „Св. Наум Охридски“ е добитник на највисоката награда за наука во РМ „Гоце Делчев“ во 1996 година. Од Синодот на Руската православна црква во 1988 г. му е доделен медалот „Св. Владимир Велики“ (доделена во палатата на УНЕСКО во Париз), а од Македонската православна црква медалот „Св. Климент Охридски“ од I ред во 2007 година. За својата научноистражувачка дејност акад. Грозданов е избран и за странски член на САНУ и надворешен член на ЦАНУ. Бугарската академија на науките му го

додели највисокото одликување (медал) „Марин Дринов“, а на Државниот универзитет во Софија доделено му е звањето *Doctor Honoris Causa*, со кое го одликува и Државниот универзитет „Тарас Шевченко“ од Киев, Украина.

*

Научниот опус на акад. Грозданов е обемен, а неговиот научен интерес опфаќа периоди и векови од нашата историја и се движи од најраните пројави на словенската култура и уметност, па с# до доцниот среден век и времето на преродбата од XIX век. Оваа, речиси милениумска хронологија, можела да биде истражувачки покриена благодарение на големата ерудиција, сериозното образование стекнато за време на студиите, а подоцна и на усовршувањето во светските византолошки центри, но пред с# на личниот творечки и истражувачки ангажман, како и истражувачките потфати сврзани со теренската работа пред оригиналите.

Академик Грозданов е историчар на уметноста кој, пред с#, ја истражува уметноста создавана во рамките на Охридската архиепископија и пошироко под нејзино влијание. Таа нишка нераскинливо опстојува повеќе од 50 години, од неговите најрани научни текстови па с# до последните студии и прилози посветени на живописот од XIII век во црквата Св. Богородица Перивлепта. Охрид, како духовен центар од којшто со векови се еманирале творечките импулси, бил и средиште каде што најдлабоко се вградени влијанијата и традициите на тогашниот центар на православната екумена – Константинопол.

Оваа сложена и по многу нешта суштинска симбиоза на цивилизациски проникнувања и допири, на духовни и културни влијанија меѓу Византија и словенскиот свет, го претставува јадрото околу кое акад. Грозданов многу умешно, речиси целиот научноистражувачки век, ја гради својата научна вистина и проникнува во најдлабоките слоеви на словено-византиските духовни и културни односи. Во раната етапа, непосредно по дипломирањето, неговиот научен интерес е насочен кон истражувањата на охридскиот фрескоживопис и откривањето на нови и дотогаш малку познати хронолошки слоеви, на капиталните споменици Св. Софија и Богородица Перивлепта. Во фокусот е сликарството на XIV век, припратата на Св. Софија, капелата на Јован Оливер и Григоријевата галерија. Во Богородица Перивлепта, по точната идентификација на историските портрети и циклусот на Акатистот презема опсежни истражувања на јужната фасада и на композицијата Страшниот суд. Овие истражувања надополнети со монографски текстови за помалите охридски цркви и параклиси влегуваат во состав на неговата докторска дисертација одбранета во Белград во 1978 година. Две години подоцна се појавува и книгата *Охридското судно сликарство од XIV век*, книга која и денес, по 35 го-

дини, сè уште се смета за една од најреферентните студии и најзначајни синтеси на охридскиот фрескоживопис од XIV век, неговите тематски и стилско-уметнички особености. Неколку години подоцна акад. Грозданов ја објавува и книгата *Портрети на светителите од Македонија од IX до XVIII век*. Книга посветена на светители чишто култови ги воспоставува и негува Охридската архиепископија, почнувајќи со претставите на словенските учители св. Кирил и Методиј и нивните ученици Климент и Наум, портретите на првите христијански мисионери проповедници и апологети на христијанството св. Еразмо и св. Ахил Лариски, до портретите на охридските архиепископи Константин Кавасила и Теофилакт Охридски. Од особено значење се поглавјата за северномакедонските пустиножителите и, пробивот на портретите на св. Наум, за композицијата на Седмочислениците и за Јован Владимир во балканската уметност од XVIII век.

Напоредно со ова, акад. Грозданов дава значајни прилози и во проучувањето на најстариот охридски живопис, во Св. Софија Охридска, задржувајќи се на неколку енигматични композиции од декорацијата на олтарниот простор. Овие свои истражувања, заедно со брилијантни историографски прилози за познавањето на фазите во откривањето и проучувањето на охридскиот живопис, ги соопштува во книгата *Студии за охридскиот живопис* од 1990 година. Значајна тематска целина во научниот опус на акад. Грозданов е истражувањето и откривањето на историските портрети не само во Охрид туку и во Полошкиот манастир (Тиквеш) и подоцна во црквата Св. Ѓорѓи – Курбиново. Историските портрети од Полошкиот манастир всушност претставуваат и најголемо откритие во 80-тите години коешто пред истражувачите отвори неколку сериозни прашања околу идентификацијата и хронологијата на насликаните личности, а пред с# владетелската идеологија и средновековното сфаќање за потеклото на власта и хиерархијата владетел–властелин. Акад. Грозданов тоа успешно го разрешува, а резултатите од овие сложени истражувања ги објавува во неколку броја на списанието „Зограф“.

Особен предизвик за акад. Грозданов претставуваше разрешувањето на композицијата во науката позната како „Небесен двор“, која во византиската уметност се појавува кон средината на XIV век, и тоа исклучително на споменици настанати во рамките на Охридската архиепископија. Генезата, иконографијата и сложените богословско-литургиски импликации акад. Грозданов успешно ги разрешува во неколку свои текстови посветени на живописот на Марковиот манастир, манастирот Трескавец и манастирот Заум. Тоа се трудови широко прифатени и референтни во науката.

Во пресрет на 800-годишнината од живописот на Курбиново, акад. Грозданов заедно со Лиди Хадерман Мизгвиж објавуваат монографија за црквата во

Курбиново. Неговиот текст за фазите во откривањето и проучувањето на живописот во Курбиново, а особено извонредната стилско-ликовна анализа на фреските во Курбиново и нивното исклучително место во византиската уметност од XII век, претставува најсеопфатна и најпродлабочена анализа досега напишана за фреските на оваа црква, една од најзначајните во времето на комненската уметност.

Во овој преглед на научното дело на акад. Цветан Грозданов, секако, треба да се одбележи и неговиот интерес кон ракописното наследство, односно илуминациите на раните глаголски ракописи произлезени од кругот на Охридската книжевна школа, минијатурите на Асемановото евангелие и цветно-лисната орнаментика во ракописите од X и XI век и нивните аналогии во современиот охридски живопис.

Монографијата за св. Наум всушност претставува синтеза на материјали за проучување на манастирот кои авторот во континуитет од 20-тина години ги проследува, опфаќајќи повеќе просторни и тематски целини живописани од Трпо Зограф, резбата на иконостасот вклучувајќи ги иконите на Константин јеромонах од 1711 година.

Големо поглавје во научниот опус на акад. Цветан Грозданов претставува проучувањето на културата и уметноста на XIX век, време на Преродбата во Македонија. Интересот кон оваа материја во неговото дело се следи уште од студентските денови, но посебно се интензивира последните дваесетина години кога настанува серија студии и прилози за уметноста на доцниот среден век, за портретите на словенските светци и подемот на нивните култови во XVIII век. Повеќе текстови за Седмочислениците, македонските новомаченици, а над с# интересот и резултатите од проучувањата на живописот на Дичо Зограф и син му Аврам. Со овие истражувања Грозданов ги отвори суштинските прашања за дебарската зографска школа (мијачка) највлијателна во балканската уметност од XIX век.

Како врвен научник, почитуван и ценет професор, предан истражувач на нашата културна историја и уметност, акад. Грозданов изминатите пет децении ги посвети на принципите на високата наука во откривање и толкување на научните вистини. Токму затоа неговото научно дело остава неодминлив и силен авторски печат во македонската историографија, балканската и светската културна историја.